

Добрае ў злым¹

Міхал Ромер

Адной з найцяжэйшых і найбольш абвостраных краёвых спраў ёсць справа польска-літоўскіх спрэчак. Гэтыя спрэчкі не толькі не знікаюць, але з году ў год, асабліва на глебе касцёльных стасункаў у змяшаных парафіях Віленскай дзяцэзіі, павялічваюцца і разрастаюцца ўглыб і ўшыр, як язавыя балячкі на арганізме грамадства, як пажар, які падтрымліваецца віхурай агітацыі і абуджаных жарсцяў. Нельга лічыць тыя спрэчкі, наступствы якіх пераносяцца са старонак газет за судовыя краты, выпадковымі здарэннямі. Янішская, радуньская, півашунская² ды іншыя справы – гэта не асобныя індывідуальныя факты, а праявы больш глыбокіх адносін і працэсаў, больш-менш тыповыя з’явы для пэўнай стадыі развіцця.

І хоць месцам гэтых спрэчак ёсць касцёл, нельга ўспрымаць іх як рэлігійныя справы, пазбаўленыя грамадскіх перадумоў. Хоць дагэтуль у некаторых перыядычных выданнях сустракаюцца меркаванні пра стварэнне літоўскага руху ў выніку чужынскіх інтрыг ці самапраўных злачынных чыноў нейкіх маньякаў, сёння ўжо такое стаўленне сур’ёзна ўспрымаць не трэба. Тое, што літоўскі рух, які набывае ўсё больш рысы масавага, не быў і не мог быць кімсьці адвольна прыдуманым – элементарная аксіёма.

Ён з’явіўся як вынік культурнага і грамадзянскага развіцця сялянскай масы пасля яе вызвалення і распрыгонвання ў другой палове XIX стагоддзя. У хуткім часе, на працягу амаль аднаго пакалення, літоўскі

¹ Перакладзена паводле: Römer, Michał (1912). “Dobre w złem”. *Przegląd Wileński*, 29.09 (12.10) 1912.

² Маюцца на ўвазе вострыя канфлікты, якія ў пачатку XX стагоддзя мелі месца ў розных мясцовасцях Віленшчыны паміж польскімі і літоўскімі каталіцкімі святарамі і парафіянамі на глебе мовы дадатковых набажэнстваў у касцёлах. Ксяндзы-літоўцы пры падтрымцы сваіх парафіян дамагаліся замены традыцыйнай для касцёльнага ўжытку польскай мовы на літоўскую. Адны з найбольш рэзанансных канфліктаў такога характару адбыліся тады ў мястэчку Янішкі Віленскага павета (цяпер Ёнішкес (Jonіškis) Малятайскага раёна Уцянскай акругі Літвы), Радуньскім дэканате Лідскага павета (цяпер Радунь – гарадскі пасёлак у Воранаўскім раёне Гарадзенскай вобласці, частка тэрыторыі канфлікту ўваходзіць у склад Літвы), мястэчку Півашуны Троцкага павета – цяпер Півашунай (Pivašiūnai) Алітускага раёна Алітускай акругі Літвы. – Заўвага навуковага рэдактара.

этнаграфічны элемент скансалідаваўся ў нацыянальнае цэлае. Сёння на непасрэднай тэрыторыі этнаграфічнай Літвы, у Сувальскай і Ковенскай губернях, літоўскі нацыянальны рух ужо зрабіў сваю справу: літоўская нацыя там цяпер не ўзнікае, не ствараецца, яна ёсць. Зразумела, што далейшае нацыятварэнне не спыняецца, як і ў кожнай жывой нацыі, але сама нацыя, як скансалідаваны і творчы чыннік – ужо здзейснены факт.

Пасля нацыянальнай кансалідацыі літоўцаў на іх непасрэднай этнаграфічнай тэрыторыі, там, дзе яны складаюць асноўную масу і стрыжань вясковага насельніцтва, нацыянальны рух мусіў паступова пашырыцца далей за гэтыя межы і дасягнуць тых этнаграфічных ускрайкаў, дзе яшчэ захаваліся жывыя рэшткі літоўскага насельніцтва. У тых памежных мясцовасцях, а перадусім у заходніх і паўднёва-заходніх павятах Віленскай губерні, літоўскае насельніцтва, хоць і прасякнутае ўплывамі суседніх культур ды заліваецца славянскім морам, паланізуючыся і беларусізіруючыся, яшчэ захавалася і месцамі складае даволі значны адсотак ці нават большасць жыхароў.³

Нацыянальныя імпульсы прыйшлі сюды звонку, як выпраменьванне з суседняй тэрыторыі, на якой папярэдне адбылося літоўскае адраджэнне. Літоўцы Віленскай губерні маюць настолькі прасякнуты польскімі і беларускімі ўплывамі этнічны падмурак, з’яўляюцца настолькі нявызначанымі ў нацыянальным плане, столькімі сувязямі злучанымі з польскай культурай, што яшчэ доўгі час, асабліва з-за нізкіх сацыялізацыі, узроўню жыцця і адукацыі, не здолелі б, відаць, самі здзейсніць справу нацыянальнай кансалідацыі. Яны надалей успрымалі б польскія і беларускія ўплывы, дзякуючы нябачнай сіле інерцыі ўсё больш пазбаўляліся б рэшткаў літоўскай этнічнай культуры і надалей пераплаўляліся ў палякаў, беларусаў і “тутэйшых”. Можа, яны і ўвогуле зніклі б з ліку жывых народаў хутчэй, чым паспелі і здолелі б уласнымі сіламі прасунуць наперад далейшае нацыянальнае развіццё, абапёртае на ўласных літоўскіх этнічных пачатках.

Прапагандыстамі літоўскага руху ў Віленскай губерні былі зусім нешматлікія інтэлігенты, амаль выключна ксяндзы. Яны першымі

³ Паводле звестак Усеагульнага перапісу Расійскай імперыі 1897 года, у Віленскай губерні жыло тады 279720 чалавек (17,6%) літоўскамоўнага насельніцтва. Найбольш такіх людзей жыло ў Троцкім павеце – 118 153 чалавекі (58,1%). 72 899 чалавек (35%) жыло ў Віленскім павеце (без Вільні), 58 134 (33,8%) – у Свянцянскім, 17 825 (8,7%) – у Лідскім, 8 754 (3,7%) – у Ашмянскім. У Дзісенскім і Вілейскім павятах літоўскае насельніцтва складала мізэрны працэнт – адпаведна 703 (0,3%) і 121 (0,06%) чалавек. Што тычыцца горада Вільні, то там расійскія перапісчыкі зафіксавалі 3131 літоўца (2%). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

пачалі падкрэсліваць моўныя патрэбы парафіян-літоўцаў у касцельных стасунках, уводзіць літоўскую мову ў так званае дадатковае набажэнства, арганізоўваць літоўскае насельніцтва ў асобныя згуртаванні, вылучаць яго з бясколернай масы “тутэйшых”. Пачаткі літоўскага руху не мелі тут рысаў руху нацыянальнага. Былі яны арганізаваныя зверху, старанна і наўмысна ўзгадаваныя ксяндзамі. Літоўскі ксёндз-патрыёт адыграў тут ролю агітатара, які абуджаў у бясколернай і абыякавай масе насельніцтва першыя іскрынкі свядомасці, першыя элементы свядомага адасаблення і падзелу, а ў выніку і арганізацыі. Ксёндз-агітатар не стварыў літоўцаў і літоўскага пытання, але даў першы імпульс для пераадолення абыякавасці і фармавання руху. Вакол такога ксяндза хутка ўзнікае малы асяродак неафітаў, якія сваю колькасную слабасць кампенсуюць вялікім і гарачым запалам, верай ды жаданнем дзейнасці. На фоне пасіўнай масы невялікі, але моцны духам асяродак, гурток неафітаў на чале з ксяндзом складае першы зародак арганізаванага руху. Гэты асяродак, агітуючы, прамаўляючы, наварочваючы, разварушвае заспаную масу, уносіць у яе занепакоенасць і інфармацыю для роздуму. Здавалася б, гаворка ідзе пра справу адносна невялікую, пра ўсталяванне справядлівага моўнага падзелу падчас набажэнстваў у касцёле, гэта значыць пра справу, якую ў нармальных варунках сярод змешанага насельніцтва ўдалося б з лёгкасцю вырашыць на падставе статыстычнага падліку моўных групаў і вызначэння іх колькасных суадносін. Аднак жа справа тут ускладняецца з-за таго, што нацыянальныя і нават моўныя рысы гэтага насельніцтва не з’яўляюцца відавочнымі і не могуць быць дакладна вызначаныя.

Мова тут мае шырокі дыяпазон гаворак: пачынаючы з літоўскай, праз разнастайныя мяшаныя і дзвюхмоўныя стадыі да польскай ці беларускай. Паняцце ж нацыянальнасці то мяшаецца з рэлігіяй, то зусім не існуе, то зноўку паглынаецца ўсведамленнем простага “тутэйшасці”, якая згуртоўвае ў згодны ансамбль усе мясцовыя індывідуальныя рысы.

І нельга не прызнаць, што гэтае лакальнае паняцце “тутэйшасці” зусім не пазбаўлена сутнасці і не ёсць толькі праявай невуцтва. Таму на самай справе псіхіка гэтага тутэйшага народа ў мяшаных паводле мовы літоўска-польска-беларускіх мясцовасцях, яго этнічная і звычайная культура маюць пэўныя акрэсленыя рысы, супольныя для тых, хто размаўляе як па-польску, так і па-літоўску, і па-беларуску. Гэта не нейкія расава і культурна адрозныя народы, якія выпадкова ў гэтым месцы сутыкаюцца між сабой, а адзіны народ, адвечны ў сваёй

звычайнай культуры, які злучае ў сабе літоўскія пачаткі з уплывамі Польшчы і Русі. Дагэтуль ў ім не было ўнутранай барацьбы, не было падзелу, не было нацый у сучасным разуменні гэтага слова. І вызначэнне “тутэйшы” выражала менавіта кроўную роднасць мясцовых “палякаў”, “літоўцаў” і “беларусаў” на этнаграфічным памежжы Літвы і Белай Русі.

Таму справа моўнага падзелу набажэнстваў, якая падзяляе “тутэйшае” насельніцтва на акрэсленыя нацыянальныя групы, мусіла на фоне занадта жывучай “тутэйшасці” выклікаць закалоты, якія з боку могуць падавацца незразумелымі.

Літоўскім неафітам на чале з ксяндзам таксама не было дастаткова толькі моўнага падзелу набажэнстваў, адпаведнага моўнаму падзелу насельніцтва. Гэты падзел быў толькі сродкам, толькі полем, скарыстаным для нашмат больш глыбокай тэндэнцыі, нашмат шырэйшага прынцыпу, а менавіта арганізацыі свядомага нацыянальнага руху і вылучэння літоўскага культурнага пачатку як чынніка нацыятворчасці.

Мясцовае насельніцтва, якое, нягледзячы на свой адносна нізкі ўзровень адукацыі і агульнай культуры, не пазбаўленае назіральнасці ды спрыту пры арыентаванні ў сітуацыі, хутка ўцяміла тэндэнцыі новых імпульсаў, зразумела, што гаворка ідзе не толькі пра моўны падзел у касцёле, а пра нацыянальнасць народа, то бок пра пытанні больш глыбокія і трывалыя, пра кірунак культурнага развіцця, пра псіхічную сутнасць народа.

Літоўскі рух у гісторыі нашага краю ў найноўшыя часы адыграў выдатную ролю. Калі ён нацыянальна выкрышталізаваў літоўцаў у Сувальскай і Ковенскай губерні, даючы там сялянскаму народу грунтоўны падмурак для далейшага культурнага развіцця, а таксама акрэсленыя абрысы новых грамадска-культурных адносін, то на літоўска-беларускім памежжы ў Віленскай губерні ён стаў таранам, што разбіваў старыя формы “тутэйшай” супольнасці, зачынам новага руху ў кірунку нацыяналізацыі народных масаў.

Тую самую ролю ўзбуджальніка ў працэсе пераўтварэння народа ў нацыю адыгрывала тут польская асветніцкая кампанія, якая ішла з Вільні; аднак толькі літоўскі рух, распачаты тут пераважна ксяндзамі і абапарты на купку свядомай меншасці неафітаў, здолеў стварыць фермент, які ўзмацняецца з дня ў дзень і радыкальна пераўтварае псіхіку масаў.

Пераўтварэнне народа ў нацыю, што адбываецца пад уплывам літоўскай агітацыі, не ідзе пры гэтым толькі ў адным кірунку –

менавіта літоўскім. Гэтая агітацыя, аб'ядноўваючы неафітаў літоўскага руху і ўзмацняючы літоўскія пачаткі ў масах там, дзе яны найлепей захаваліся, адначасова ў якасці рэакцыі будзіць нацыянальны польскі рух у той частцы насельніцтва, да якой больш прышчапіліся польскія ўплывы. Грунтоўным вынікам літоўскай агітацыі стала паглыбленне ў масах нацыянальнай свядомасці і нацыянальнага руху, як літоўскага, так і польскага, раздрабненне глыбы “тутэйшасці” на паасобныя нацыянальныя часціны, пранікненне элементаў падзелу ўглыб, што стварае зыходны пункт для новай культурнай фармацыі. І вось цяпер у гэтых касцёльных спрэчках і сутычках, якія робяцца ўсё больш гучнымі, мы бачым ужо не толькі ксяндзоў, як галоўных і адзінкавых актараў руху. З абодвух бакоў, як з польскага, так і з літоўскага, мы заўважаем усё большы непасрэдны ўдзел народных масаў. Ксяндзы, якія зрабілі зачын, народам ужо дыстанцыяваныя, адсунутыя ім на ўзбочыну.

Не ўсюды яшчэ гэта адбылося, але несумненна ўсюды справа ідзе ў гэтым кірунку. З развіццём і замацаваннем чынніка свядомасці ў народных масах выявіцца памкненне да самакіравання, каб узяць гэтую справу ва ўласныя рукі і для ўстанаўлення адносін не паводле адной волі ксяндза-пробашча ці нават уладаў дыяцэзіі, а па волі самога народа. Найбольш характэрным прыкладам такога ўмяшальніцтва масаў у моўна-касцёльную справу з'яўляецца так званая радуньская справа,⁴ у якой большасць польскага насельніцтва адмовілася прыняць усталяваны ўладамі дыяцэзіі шаблон падзелу набажэнстваў. Улады дыяцэзіі вымушаны былі накласці інтэрдыкт⁵ на ўсю парафію, што было выканана яе дэлегатам кс. Мацяевічам* у жніўні бягучага [1912] года.

Несумненна, што такое забіранне насельніцтвам падобных спраў ва ўласныя рукі мае на цяперашняй стадыі польска-літоўскіх адносін пэўныя адмоўныя рысы. Народ не можа мець той разважнасці, якую маюць улады дыяцэзіі, ён не прызнае частковасці і кампрамісу. Абод-

⁴ Справа мовы дадатковага набажэнства ў Радуньскім дэканате ў пачатку 1910-х гадоў набыла вялікі грамадскі рэзананс. У гэтым дэканате было 6 парафій, якімі кіравалі ксяндзы літоўскага паходжання: у Радуні, Васілішках, Начы, Осаве, Воранаве і Калесніках. Усе яны ў той ці іншай ступені падтрымлівалі літоўскі нацыянальны рух і спрабавалі ўводзіць літоўскамоўныя дадатковыя набажэнствы ў сваіх парафіях. Аднак паколькі на тэрыторыі Радуньскага дэканату пераважала славянамоўнае каталіцкае насельніцтва, спробы літуанізацыі парафій выклікалі моцны супраціў вернікаў, якія збольшага выказваліся за польскую мову ў мясцовых касцёлах і яе ў рэшце рэшт адстаялі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁵ Інтэрдыкт – у Рыма-каталіцкай царкве накладаная папам ці біскупам часовая забарона на выкананне ўсіх царкоўных дзеянняў і адправаў. Можа накладацца як на насельніцтва пэўных мясцовасцяў (як у гэтым канкрэтным выпадку), так і на асобных людзей. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

ва бакі прынцыповыя, абодва скіраваныя да атрымання выключнасці, да навязвання сваіх пастулатаў супрацьлегламу боку. На фоне неўрэгуляваных узаемных стасункаў барацьба ўсё часцей набывае варварскія і брутальныя рысы. Абуджаная свядомасць занадта часта пераўтвараецца ў жарсць, як гэта звычайна бывае ў маладых нацыянальных рухаў на іх ранніх стадыях. Воля большасці зводзіцца да разбэшчанай тыраніі, пакуль пасля шэрагу эксцэсаў яна не будзе пераадолена і не ўнармуецца ў вызначаным рэчышчы развіцця.

Гэта ёсць рэчы звычайныя і адпаведныя чалавечай натуре, хоць ва ўмовах суіснавання і вельмі хваравітыя.

Але ёсць ў сувязі з гэтым і несумненна станоўчы бок, які ў выніку пасля можа прынесці карысны для грамадства плён. Гэта пранікненне ў народ дэмакратычных пачаткаў самакіравання, накіраванне свядомасці ў кірунку ўласных калектыўных патрэб, нарэшце, нацыянальнае сфармаванне народа, якое стварае падставы для яго культурнага развіцця. Пакуль гэта абмяжоўваецца сферай моўна-касцёльных адносін, але, несумненна, некалі абуджаная свядомасць і воля, скіраваная да самастойнага вызначэння ўласных патрэбаў, паступова пашырыцца і на іншыя сферы калектыўнага жыцця і патрэбаў.

Сённяшнія формы барацьбы на самай справе з'яўляюцца часовымі, але, відаць, працягнуцца яшчэ даволі доўга, калі да абвостраных польска-літоўскіх стасункаў далучыцца яшчэ і трэці элемент, беларускі, самаўсведамленне якога ўжо пачалося і безумоўна будзе мець далейшае развіццё.